

ZÁPISNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA

Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV

Ročník 2 • Číslo 2 • 1983

T É Z Y P R E D N Á Š Ť K

Bádateľské dimenzie sovietskej derivatológie

Rozvoj výskumu v oblasti tvorenia slov z hľadiska teoretického, materiálového i aplikačného je v ZSSR už desiatky rokov taký intenzívny, že každé derivatologické bádanie musí s jeho výsledkami počítať a z nich čerpať. Autor prednášky už dlhší čas sleduje najdôležitejšiu sovietskú derivatologickú produkciu a informoval o nej v niekoľkých príspevkoch v slovenskej jazykovednej literatúre. Upozorňuje najmä na to, ako sovietski derivatológovia obracajú pozornosť na stále nové dimenzie slovotvorného systému, pričom táto orientácia vždy organicky vyplýva z práce završenej v predchádzajúcej etape.

Takto sa po relatívne ukončenom sústavnom opise slovotvorného systému ruštiny v GSRLJ 1970 intenzívne

orientovala práca viacerých vedeckých centier na problémy súvisiace s lexikografickým zachytením slovotvornej štruktúry vo forme derivačného slovníka. Pri tejto orientácii vystúpili do popredia jednak otázky motivačných vzťahov, jednak problémy vzájomnej súvislosti slovotvornej a morfológickej štruktúry odvodeného slova. Niektoré poznatky získané v tomto výskume sa už uplatňujú v akademickej ruskej gramatike z roku 1980.

Sprešňuje a detailnejšie sa skúma najmä pojem motivácie, rozlišujú sa jej typy /bezprostredná - sprostredkovaná, východisková - nevýchodisková, jediná - viacnásobná, pravidelná - nepravidelná motivácia - I. S. Ulučanov, 1977/, zdôrazňuje sa jej fundamentálna funkcia v organizácii slovotvornej štruktúry, pričom sa prekonáva chápanie motivácie iba ako prostého vzťahu základného a odvodeného slova. Zdôrazňujú sa syntaktické východiská vzťahu slovotvornej motivácie. Podľa E. A. Gluzburga /1979/ motivácia ako "zapojenie danej jednotky do systému" má dve etapy: syntaktickú a morfológicko-slovotvornú, takže odvodené slovo sa môže chápať ako syntakticko-morfológickú formu základného slova.

Podľa J. S. Kubriakovovej /1980/ sa v sémantike motivovaného slova obyčajne odráža postavenie motivujúceho slova v predikátovej štruktúre - vo vete. Takéto chápanie vzťahu motivácie nevyhnutne vedie aj k revízii poňatia na pojem slovotvorného významu.

Poukazuje sa na to, že na základe prostého porovnania dvoch slov motivačného páru sa nemôže dôjsť k invariantnému vymedzeniu slovotvorného významu. Zároveň sa popiera tvrdenie /uvedené aj v RG 1980/, že nositeľom slovotvorného významu je len slovotvorný formant /Chochlačevová, 1977/.

Pri snahe o komplexnejšiu charakteristiku slovotvorného významu sa novšie výskumy sovietskych derivatológov pozoruhodne zblížujú s výsledkami československej derivatológie. So súhlasom sa prijíma najmä Dokulilova koncepcia onomaziologických kategórií, odlišné sú však mienky o jeho trichotómii mutácie - modifikácia - transpozícia: J. S. Kubriakovová napríklad rozlišuje štyri typy /čistá transpozícia, transpozícia s lexikálnou zmenou, modifikácia, mutácia/, pričom ani obsah rovnako pomenovaných pojmov sa u nej nekryje s Dokulilovým vymedzením. Upozorňuje sa na to, že popri slovotvornom význame vyplývajúcom z binárnej slovotvornej štruktúry význam odvodeného slova zahŕňa i prvky lexikálneho významu i takzvané skryté sémy /porovnaj slovenské slobodáren "ubytovňa pre slobodných - nevydatých a neženatých - ľudí"/. Z tohto hľadiska sa rozoznávajú tri typy slovotvorných procesov: a/ analogická slovotvorba - jej výsledkom sú len slovotvorné významy, napríklad dopiť, dojesť, dospať; b/ korelačná slovotvorba - jej výsledkom je komplex lexikálneho významu motivujúceho

slova a slovotvorného významu motivovaného slova: písadlo, fajčiaren; c/ definičná slovotvorba - jej výsledkom je spojenie lexikálneho a slovotvorného významu so skrytými sémami, porovnaj strojárň - strojoňa. Vychádzajúc zo stále hlbšieho poznania slovotvorného systému na úrovni formy i obsahu, sovietski derivatológovia vytvárajú program bádania nielen v podobe analýzy, ale aj v podobe slovotvornej syntézy - modelovania vzniku slovotvorne motivovanej lexikálnej jednotky /I. G. Miloslavski, 1980/.

Doc. PhDr. Juraj Furdík, CSc.

/16. XII. 1982 - Prešov/

K poznání zdrojů Marxovy a Engelsovy filozofie

Jazyka

Kromě filozofie G. W. F. Hegela a L. Feuerbacha se stalo dílo J. Grimma a německých komparatistů v 1. polovině 19. století zdrojem Marxovy a Engelsovy filozofie jazyka. Z údajů obsažených ve spisech klasiků marxismu vyvozujeme, že oba dobře znali Grimmovy spisy, zvláště Německou mluvnici a Dějiny německého jazyka. Z nich čerpali jazykové údaje o mluvnické stavbě němčiny, podle nich si osvojili metodu lingvistické práce, kromě toho materialisticky přetvořili a rozvinuli některé Grimmovy filozofické názory na jazyk. Jeho dílo se stalo pro Marxe a Engelse východiskem pro historickomate-

rialistické pojetí jazyka jako společenského jevu, jeho postavení ve společnosti a vztahu k jejímu vývoji, poměru slova a jeho významu k označované realitě. V návaznosti na Grimmovo etymologické zkoumání slovní zásoby Marx a Engels označili význam slova za produkt historického vývoje, v němž je zafixován výsledek předcházející myšlenkové činnosti daného jazykového kolektivu. Dále určili, že na jeho vytváření se podílela a podílí také přítomnost určitého společenského vztahu.

Marx a Engels se několikrát velmi pochvalně vyjádřili o historické a srovnávací jazykovědě. Engels ji označil za výraz dialektického myšlení v jazykovědě. Uvědomoval si, že tato metoda způsobila zásadní obrat v dějinách jazykovědy tím, že vyvolala soustředěný zájem o pěstování diachronní jazykovědy. Historická a srovnávací jazykověda se při svém nástupu stala protikladem do té doby výlučně pěstované synchronní jazykovědy.

Klasikové v návaznosti na práce J. Grimma rozvinuli z pozic historického materialismu historický pohled na jazyk, to jest pojímali jazyk jako vyvíjející se společenský jev, hybnou sílu jeho vývoje spatřovali ve vnitřních dialektických rozporech. Podobně jako J. Grimm uváděli, že jazyk vytvořili lidé proto, aby se mohli vzájemně dorozumět. Na rozdíl od J. Grimma určili společenské podmínky, za nichž jazyk vznikl, uvedli, že jeho původ je poznatelný a souvisí s potřebou komunikace pralidí v pra-

covním procesu. Shodovali se s ním v základním pojetí těsného vztahu jazyka a myšlení, avšak tuto tezi Marx a Engels zásadně domysleli a prohlubili z hlediska dialektického materialismu. Vznik myšlení a jazyka byl podle nich podmíněn společenskou pracovní činností člověka. Práce, myšlení a řeč vyčlenila člověka ze světa zvířat a umožnila mu další vývoj. Podobně jako J. Grimm klasikové uváděli, že jazyk se neustále vyvíjí, tento vývoj probíhá pozvolna bez skoků. Poznání zákonů a zákonitostí jeho vývoje umožňuje vědecky popsat nejen současný jazyk, ale také jeho historii, pěstovat vědecky koncipovanou etymologii a rozvíjet skutečnou historickosrovnávací jazykovědu.

Grimmovo vědecké dílo také zprostředkovalo klasikům marxismu některé myšlenky z filozofie jazyka W. Humboldta a poskytlo jim poznatky, jimiž obohatili své znalosti o Slované a jejich jazycích.

Prof. PhDr. Jan Petr, DrSc.

/15. II. 1983 - Bratislava/

Súčasný stav a problémy fungovania ukrajinského jazyka v Československu

Ukrajinský jazyk v Československu funguje v troch formách: v nárečovej, hovorovej a spisovnej.

Hovorová forma tohto jazyka je jednotiacim a charakterizačným prvkom ukrajinskej pospolitosti v Českosloven-

sku. Teda nie nárečová, ako to bolo v minulosti, nie spisovná, ako sme si predstavovali donedávna, ale hovorová forma národného jazyka v zložitých podmienkach medzijazykových vzťahov, bilingvizmu a interferencie.

Z tohto ponímania národného jazyka vyplývajú naliehavé úlohy pre československú lingvistickú ukrajinistiku, sú zamerané na oblasť skúmania jeho hovorovej formy ako "brány" a "filtra", cez ktoré sa uskutočňuje demokratizácia spisovnej formy ukrajinského jazyka, zemepisne a revolučne oddeleného od ukrajinských nárečí v Československu, a teda rovnako od nárečovej, ako aj od hovorovej formy.

Práve hovorová forma ukrajinského jazyka v podmienkach jazykových kontaktov preberá zo slovenčiny mnohé jazykové prvky vo všetkých rovinách, takzvané kontaktémy, ktoré československá lingvistická ukrajinistika má skúmať v konfrontácii nielen so spisovnou formou kontaktujúcich jazykov /ukrajinského a slovenského/, ale aj s lemkovským nárečím a ukrajinskou archaickou lexikou /takýto názor má napríklad M. Zatovkaňuk, Praha/.

Pri analýze kontaktom zisťujeme kvantitatívne a kvalitatívne rozdiely medzi nimi. Rozlišujeme kontaktémy, ktoré prispievajú k zblížovaniu a vývoju kontaktujúcich jazykov, k ich obohacovaniu, a dajú sa ľahko dekodovať. Naproti tomu v jazykovej praxi vznikajú kontaktémy, ktoré sa len ťažko dajú dekodovať, alebo sú vôbec nedekodovateľné.

vateľné. Tieto kontaktemy sú nežiadúcim deštrukčným výsledkom jazykovej interferencie /ukrajinsko-slovenskej/, a preto sa im v jazykovej praxi treba vyhýbať.

Dejiny fungovania ukrajinského jazyka na území terajšieho Československa zaznamenali veľa jazykových koncepcií Rusínov-Ukrajincov, kým sa dospelo k jedine správnej marxisticko-leninskej orientácii na spisovný jazyk sovietskej Ukrajiny ako na jedine správne východisko v riešení jazykovej situácie Ukrajincov Československa.

Úsilie utvárať a rozvíjať takzvané invarianty ukrajinského jazyka v iných štátoch /v Kanade, Juhoslávii, Rumunsku a inde/ má za následok deštrukciu a zánik národného jazyka a národnej kultúry.

Orientácia na spisovný jazyk sovietskej Ukrajiny však nevyriešila mnohé problémy lingvistického a extralingvistického charakteru, vznikajúce v jazykovej praxi, s ktorými zápasí súčasná československá lingvistická ukrajistiká.

Išlo sa to najmä praktickej sféry fungovania jazyka ako komunikačného prostriedku /škola, rozhlas, denné tlač, divadlo, umelecká literatúra/. Treba konštatovať absenciu kancelárskeho a náučno-technického štýlu, nerovnomernosť vo vývine funkčných štýlov a takmer úplnú závislosť od slovenskej odbornej terminológie.

Ako vidieť, pred československou lingvistickou ukrajistikou stojí celý rad naliehavých úloh, ktoré treba

riešiť v spolupráci so sovietskymi a československými jazykovedcami /spracovanie kontrastívnych gramatík, prekladových slovníkov, frazeologického slovníka a konverzačných príručiek, ako aj organizovanie jazykových konzultácií a využitie iných prostriedkov na doriešenie jazykovej situácie a zvýšenie jazykovej kultúry ukrajinského obyvateľstva v socialistickom Československu/.

PhDr. Adélia Kundrátová

/16. II. 1983 - Prešov/

K slovensko-poľským jazykovým kontaktom

Z hľadiska slovenskej dialektológie sú závažné predovšetkým vzťahy goralských a slovenských nárečí, v posledných rokoch aj vzťahy goralských nárečí a spisovného jazyka slovenského. Prvý vzťah na úrovni nárečie-nárečie sa diferencovane odráža v systéme objektu interferencie, a to v závislosti od prameňa interferencie. Ak sú prameňom interferencie napríklad liptovské nárečia, zaiste vývin bude prebiehať iným smerom než v prípade, keď prameňom interferencie sú oravské alebo spišské nárečia. Preto môžeme hovoriť iba o spoločných vývinových tendenciách vo všetkých skupinách goralských nárečí, ktoré sú však územne diferencované v závislosti od konkrétneho typu vzťahu. Zároveň sa tento vzťah diferencovane odráža v systéme objektu interferencie v závislosti od inten-

zity slovensko-poľských jazykových kontaktov. Uvedené fakty zapríčiňujú diferenciáciu v priebehu, respektíve v motivácii niektorých zmien v goralských nárečiach.

Proces slovensko-poľskej interferencie zasiahol všetky goralské nárečia, ale v najväčšej miere sa prejavil v nárečiach enkláv a v južných častiach kompaktných goralských oblastí. Preto sa goralské nárečia z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov výrazne členia na dve skupiny. Do prvej skupiny zaraďujeme goralské nárečia na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí, ktoré tvoria kompaktný zemepisný i jazykový celok, to jest goralské nárečia v Zamagurí na Spiši, na Orave a z kysuckej oblasti sem patrí nárečie Skalitého. Do druhej skupiny zaraďujeme prechodné slovensko-poľské nárečia, to jest nárečia enkláv na Liptove a v západnom Gemeri /Huty, Veľké Borové, Malé Borové; Liptovská Lúžna; Liptovská Teplička; Pohorelá; Lom nad Rimavicou/ a južné časti kompaktných goralských oblastí na Spiši /v poriečí Popradu/, na Orave /obec Hladovka/ a na Kysuciach /Horelica, Oščadnica, Svrčinovec a Čierne/.

V tomto členení goralských nárečí na dve skupiny sa odráža postupný, zložitý a diferencovaný proces slovensko-poľskej interferencie, ktorý zasiahol celý systém oboch skupín. Kým intenzívne slovensko-poľské jazykové kontakty podstatným spôsobom pozmenili štruktúru druhej skupiny, to jest prechodných nárečí, v prvej

skupine, tvoriacej kompaktný jazykový i zemepisný celok, výraznejším spôsobom neovplyvnili pôvodný poľský základ. Ak systémové javy slovenskej realizácie /máme tu na mysli fonologické a morfológické javy/ v skupine prechodných slovensko-poľských nárečí tvoria výraznú súčasť nárečového systému, v prvej skupine goralských nárečí sa vyskytujú sporadicky.

Zmeny, ktoré sa uskutočnili v goralských nárečiach v dôsledku slovensko-poľských jazykových kontaktov, predstavujú nový vývinový pohyb v týchto nárečiach. Je to vlastne nová etapa vývinu goralských nárečí, smerujúca k ich zbližovaniu so slovenskými nárečiami. Táto nová vývinová etapa goralských nárečí sa líši od staropoľského vývinového obdobia, ktoré sa skončilo v 15. storočí, jednak vo vonkajšej, jednak vo vnútornej motivácii vývinu. Medzi rozhodujúce faktory vonkajšej motivácie vývinu goralských nárečí patria slovensko-poľské jazykové kontakty, vznikajúce v podmienkach slovensko-poľského bilingvizmu. Tieto slovensko-poľské jazykové kontakty na jednej strane podmieňujú v goralských nárečiach vznik spoločných vývinových črt so slovenskými nárečiami a na druhej strane stimulujú alebo urýchľujú v goralských nárečiach vlastné vývinové zákonitosti.

PhDr. Júlia Kriššáková, CSc.

/24. II. 1983 - Prešov/

Semaziologicko-onomaziologické derivace jako

úsek lexikologie

Každá lexikální forma je potenciálně polyfunkční. Polyfunkčnost je nadřazena polysémií. Hlavním pramenem polysémie je přenesení významu, které se chápe v širším i užším smyslu. To souvisí s širším i užším pojetím metafory, která se jednak chápe jako jakákoli náhrada jistého prvku jiným, jednak se staví do opozice proti metonymii, popř. synekdoše. V semaziologii se rozlišuje 1. přenesení lexikálních forem na základě podobnosti a pojmové souvislosti významů, 2. přenesení významu na základě podobnosti a kontextového kontaktu lexikálních forem, 3. případy smíšené. Našeho tématu se týká první typ přenesení.

U metafory a metonymie jde o sekundární nominaci, přičemž dochází k interferenci dvou znakových trojuhelníků, uzuálního a virtuálního. Sekundární nominace je jednosměrná /pojmenovávací, označovací/ a dvousměrná - tu jde i o kombinační vztah. Tato nominace je aktuální a uzuální. Aktuální metafora není jen básnická, vyznačuje i styl publicistický a hovorový. Specifickou funkcí má metafora v terminologii. Sekundární nominace se uskutěčňuje v rámci téhož druhu slov a dochází při ní k spojení vztahu semaziologického a onomaziologického, k výměně sémů generických, diferenčních i pragmatických. U metafory se uplatňuje podobnost v nejširším smyslu a rysy pragmatické, u metonymie rysy pojmové. Tyto typy

přenesení se uvádějí do souvislosti s derivací slovo-
tvornou a chápou se jako derivace vnitroslovní proti deriva-
ci mezislovní.

Hlavní typy metafory se zakládají na podobnosti předmětů, vlastností a dějů, na přenesení mezi konkréty a abstrakty a na apelativizaci proprií. Uplatňují se tedy u pojmenovacích druhů slov. Toto přenesení se rea-
lizuje mezi šesti oblastmi, které lze označit sémý "neživá příroda", "lidský výrobek", "rostlina", "živo-
čišná oblast", "lidská oblast", "lidské a živočišné
tělo".

Určující úlohu pro typy metonymie u pojmenovacích
slovních druhů mají substantiva a v jiném smyslu předlož-
ky vytvářející okolnostní polysémii. U substantiv jde
o pět hlavních typů s řadou podtypů a variant. Výcho-
diskem základních typů metonymie jsou sémý "činnost",
"předmět", "vlastnost", "část - celek" a "místo".
Uvedené podtypy metonymie jsou zastoupeny i u sloves,
což se někdy popírá.

Metafora a metonymie a v jejím rámci synekdocha patří
k jazykovým univerzáliím a jsou projevem jazykové dyna-
miky a tvořivosti. Jejich sémická analýza prokazuje jed-
notu jazykových rovin, jejich systémovou výstavbou a
jednotu lingvistické metody.

PhDr. J. Filipec, DrSc.

/28. II. 1983 - Bratislava/

Vývoj československej lingvistickej ukrajinistiky
za tridsaťpäť rokov /1948-1983/

Československú lingvistickú ukrajinistiku pred Víťazným februárom predstavovali najmä O. Broch, I. Verchratský, V. Hnatuk, I. Paňkovič a G. Gerovský. Hlavný ich vedecký záujem bol orientovaný predovšetkým na výskum juhokarpatských nárečí a písomných pamiatok.

Príaznivé podmienky pre výskum československej ukrajinistiky nastali až po februárovom víťazstve nášho pracujúceho ľudu, kedy sa vytvorili základné predpoklady pre všestranný rozvoj ukrajinského obyvateľstva v spoločnej ČSSR. Pre potreby kultúrneho rozvoja Ukrajincov na východnom Slovensku bolo potrebné predovšetkým vychovať učiteľov, vedeckých a kultúrnych pracovníkov. V roku 1952 boli otvorené ukrajinské školy na východnom Slovensku, ktorým značne pomohli aj pražskí ukrajinisti, najmä pri zabezpečovaní učebnicovej literatúry. Boli zriadené katedry ukrajinského jazyka a literatúry pri FF na Vysokej škole pedagogickej a na Vyššej pedagogickej škole v Prešove, ako aj oddelenie ukrajinistiky pri Katedre ruského jazyka FFKU v Prahe. Okrem toho boli zriadené aj iné ukrajinské inštitúcie a redakcie.

V jazykovedných prácach československých ukrajinistov sa riešili predovšetkým aktuálne otázky kultúry spisovnej ukrajinčiny na východnom Slovensku. Podstatne sa rozšíril počet ukrajinistov a ich pracovísk aj v Če-

chách. Ťažiskom prác československej jazykovednej ukrajinistiky je aj naďalej výskum juhokarpatských nárečí, dejiny spisovnej ukrajinčiny, jazyková interferencia, vedecko-didaktické práce súvisiace so školskou praxou a práce jazykovej kultúry spisovnej ukrajinčiny.

Najvýznamnejším predstaviteľom československej ukrajinistiky, ktorý sa ešte v predvojnovom období predstavil svojou monografickou prácou, bol I. Paňkovič. Jeho dielo *Ukrajins'ki hovory [Pidkarpats'koji Rusi i sumišnych oblaster] /1938/* má veľký význam v kontexte slavistiky vôbec. V porevolučnom období I. Paňkovič najviac prác publikoval z dejín jazyka. Významné sú jeho diela *Do pytaňna henezy ukrajins'kych lemkyvs'kych hovoriv*, *Narys istoriji ukrajins'kych hovoriv*, *Pokrojni zapysy na sbornikach drukovanych i rukopysnych cerkovnych bohoslužbovych knyh XVI-XVIII. storočia a iné*. Z dejín jazyka publikoval svoje práce M. Štec. Jeho monografia *Literaturna mova ukrajinciv Zakarpatta i Schidnoji Slovaččyny /pis'la 1918 r./* kvalifikovane rieši celkový zložitý proces vývoja spisovnej ukrajinčiny v období narastania revolučného hnutia pracujúcich za svoje sociálne a národné oslobodenie.

Veľký význam pre československú lingvistickú ukrajinistiku majú práce V. P. Lattu. Sú písané metódou lingvistickej geografie a vzťahujú sa takmer na celé ukrajinské etnikum východného Slovenska. V. P. Latta veľmi presne určil aj slovensko-ukrajinskú jazykovú hranicu. Najvýznam-

nejším dielom V. P. Lattu je Atlas ukrajinských govorov Vostočnoj Slovakii, ktorý pozostáva z 2 zväzkov, obsahujúcich 364 máp. Žiaľ, doteraz je nezverejnený. J. Štola o ňom vyjadril: "... je to vzácné dielo. Jeho prínos je natoľko pozitívny a významný, že v každom výskume v budúcnosti by sa mali jeho metodologické a materiálové výsledky využiť."

Z dialektológie publikovali svoje práce P. Bunganič, J. Moravec, A. Kurymský, M. Štec, J. Muličák, O. Leška, A. Kundrátová, Z. Hanudelová a ďalší. Dielo Z. Hanudelovej Linhvištyčnyj atlas ukrajinských hovoriv Schidnoji Slovaččyny /1981/ podľa slov J. O. Dzendzelivského "podstatne dopĺňa ako Atlas ukrajinského jazyka, tak aj Atlas slovenského jazyka."

V poslednom období sa venuje veľká pozornosť výskumu lexiky ukrajinských nárečí. Vyšli hodnotné práce aj z toponymiky. Z tejto problematiky najviac publikovali M. Dujčák a O. Lazorik.

Pre potreby školskej praxe vyšli monografické práce z metodiky vyučovania ukrajinčiny M. Nováka, Z. Hanudelovej, J. Železníka a ďalších. Napísané boli početné stredoškolské učebnice a učebné pomôcky, vysokoškolské skriptá. Z oblasti ukrajinských nárečí východného Slovenska bolo obhájených sedem kandidátskych dizertácií, viacero rigorózných a diplomových prác.

V budúcom období aktuálnou úlohou ostáva najmä spracovanie nárečového materiálu podľa jednotlivých tematic-

kých celkov, otázky interferencie ukrajinského a slovenského jazyka, frazeológie, jazyka umeleckých diel ukrajinských československých spisovateľov, nárečovej syntaxe a otázky kultúry spisovnej ukrajinčiny.

Doc. PhDr. Z. Hanudelová, CSc.

/2. III. 1983 - Prešov/

Kúpno-predajné lexikálne pole u Slovanov

a Germánov

1. Centrálny člen kúpno-predajného lexikálneho poľa u Slovanov, to jest lexéma TRG7 má autochtónny praslovansko-indoeurópsky pôvod. Geneticky súvisí so srbochorvátskym slovesom tražiti trōg- a bulharským slovesom trsi-< trk' - "hľadať". K významovej responzibilnosti "trh, obchod" : "hľadať" porov. maďarské keres "hľadať" : kereskedelem "trh, obchod". Výmenný obchod bol hľadacím objektom B ako hodnotového ekvivalentu vlastného objektu A. Praslovanské lexémy trg7 : tražiti : trsiti majú východisko v indoeurópskom derk- : drk- "hľadiť, pozeráť" /grécke derkomai, staroind. darśati/. Sporadické záměna znelej a neznelej spoluhlásky v susedstve sonóry /drk' - : trk' - : trg-/ je vo vývine jazykov veľmi častá.

Nemecké Markt a jeho responzie v iných germánskych jazykoch majú pôvod v latinskom mercatus : marcatu "trh, obchod". Medzi latinským merx "kúpa, tržba" a staroindickým mrsati "hľadiť, pozeráť" je rovnaký významový vzťah ako

medzi prasl. trg7 a praindoeur. drk- "hladiet, pozerat". Na území severných germánskych jazykov sa skrížilo od Rimanov prevzaté mercatus : mercatus a od Slovanov prevzaté trg7.

2. Praslovanské CĚNA "hodnota", ablautový variant prasl. čin7 "hodnota", má autochtónny praslovansko-indoeurópsky pôvod. Naproti tomu nemecké Preis /a jeho responzie v iných germánskych jazykoch/ je prebraté podobne ako Markt od Rimanov, z latinského pretium v pôvodnom význame "protihodnota" /lat. pretium "cena" má rovnaký indoeurópsky pôvod, ako prasl. prot-i/v/.

3. Praslovanské STATI, STOJATI vo význame "mať cenu" je významovou trhovou špecifikáciou slovesa stati, stojati vo význame "stáť". Pri výmennom obchode kúpno-predajný objekt B stál ako hodnotový ekvivalent za kúpno-predajný objekt A.

Nemecké kosten "stáť, mať cenu", podobne ako Markt a Preis, bolo prebraté od Rimanov. Pochádza z latinského con-stare "stáť pri, stáť spolu". Ide o rovnakú motiváciu ako pri prasl. stati, stojati.

4. Význam "kúpiť" je trhovou špecifikáciou významu "brať". Porov. maďarské venni 1. brať, 2. kúpiť, latinské emere "kúpiť" rovnakého pôvodu ako prasl. em-ti > jati "brať", francúzske acheter z latinského acceptare, acceptare "zobrať, chytiť, prijať". Pri výmennom obchode majiteľ objektu A berie objekt B ako hodnotový ekvivalent svojho objektu A, ktorý dáva, čiže pre-dáva za

objekt B. Prasl. kupiti je prvou švebeablautovou slo-morfolou koup- k druhej švebeablautovej forme koup-, ktorá po spirantizácii na chuop- a po delabializácii dala podobu chop-iti "zobrať, chytiť". Hláskový vzťah medzi kupiti a chopiti je obdobný ako hláskový vzťah medzi slovanským kup7, kupa a slovenským nárečovým chopec, namiesto kopec, resp. Chopok, namiesto Kopok. Rovnaký vzťah je medzi slovanským kust- a slovanským chvost- : chost-. Slovanské kupiti : chopiti má rovnaký základ ako slovanské kvapiti : kypěti "utekať, tiecť". Porov. významovú diferenciáciu slovanského slovesa chytiti : chytati : chvatati : 1. utekať, 2. chytať, brať.

Nemecké kaufen "kúpiť" je určite cudzie, prevzaté. Buď z prasl. kupiti, pred monoftongizáciou koup-i-, alebo z latinského kaupo "krčmár". Prevzatie z praslovančiny je zo sémantických dôvodov pravdepodobnejšie ako prebratie z latinčiny. Niet totiž pozitívnych dôkazov na sémantický posun "krčmáriť" → "kupovať". Nemčina je "defektná" v tom, že nevyužila v trhovej špecifikácii konverzné slovesá nehmen : geben, ako mnoho iných jazykov /latinčina, praslovančina, maďarčina, turečtina atď./.

Prof. PhDr. Šimon Ondruš, CSc.

/15. III. 1983 - Bratislava/

Vzťahy medzi gramatickou a sémantickou

štruktúrou vety

Veta sa chápe ako ustálená jednota gramatických a

sémantických prvkov. Jednota sa interpretuje ako dialektický vzťah medzi prvkami gramatickej a sémantickej organizácie vety: jednota značí okrem zhody /ktorá môže byť úplná alebo čiastočná/-aj nezhodu medzi prvkami gramatickej a sémantickej stavby vety, ako to ukazujú vety s neaktívnou /pasívnou/ gramatickou perspektívou. Táto nezhoda však neznačí prekážku pri plnení komunikačnej funkcie vety.

Metodicky dôležité je presne vymedziť, čo patrí do gramatickej roviny v stavbe vety a čo do sémantickej roviny v stavbe vety, ďalej vzájomné vzťahy medzi týmito rovinami v jednotlivých typoch viet a hierarchiu týchto dvoch rovín v stavbe vety vo všeobecnosti aj v konkrétnych vetných typoch.

Vetný typ predstavuje ustálenú jednotu gramatických aj sémantických prvkov v stavbe vety. Rozhodujúcu úlohu pri vymedzovaní vetného typu ako komplexnej gramaticko-sémantickej jednotky majú vo všeobecnosti gramatické prvky v organizácii vety, lebo napríklad zmenou sémantickej perspektívy vety pri zachovaní rovnakej gramatickej perspektívy ešte nevzniká nový vetný typ.

Pri posudzovaní vzájomných vzťahov medzi gramatickou a sématickou stavbou dvojčlennej vety má veľký význam analýza vzťahov medzi gramatickou a sématickou perspektívou vety. V jednočlenných vetách nejednotnosť východiskového bodu dvojčlennej vety neumožňuje určovať gramatickú a sématickú perspektívu v uvedenom zmysle, preto

vzťahy gramatickej a sémantickej stavby vety nie sú tu podmienené vzťahmi gramatickej a sémantickej perspektívy. V jednočlennej vete je relevantný zvyčajne iba vzťah slovesného deja k objektu, preto sa do istej miery zjednodušuje gramatická a sématická stavba jednočlennej vety, ako aj vzájomné vzťahy týchto dvoch rovín v organizácii vety.

Tieto tézy sa aplikujú pri rozbere rozličných typov viet. Osobitná pozornosť sa pritom venuje analýze vzťahov medzi gramatickou a sématickou stavbou vety v dvojčlennom type s genitívnym podmetom, v dvojiciach typu /1/ Na chodníku narástla tráva. /2/ Chodník zarástol trávou, ako aj v istých jednočlenných vetách v relácii k synonymným dvojčlenným vetám.

PhDr. Ján Kačala, DrSc.

/26. IV. 1983 - Bratislava/

INFORMÁCIA

Dňa 19. mája t.r. umrel univ. prof. PhDr. Eugen Pauliny, DrSc., člen korešpondent SAV, ktorý bol vo funkčnom období 1964-1966 predsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti.

KNIŽNÁ NOVINKA

Jazyk a štýl publicistiky. Zborník z vedecko-praktickej konferencie o jazyku a štýle v tlači, rozhlase a televízii, 192 s. /Len pre vnútornú potrebu/